

Pavlovits Tamás: Blaise Pascal A természettudo- mánytól a vallási apológiáig

Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2010. 322 (+ 2) old., 3400 Ft (Ad hominem 8.)

Sokaknak kifejezetten ajándék a szegedi filozófus Pascal-monográfiája. Mindenekelőtt természetesen a XVII. század iránt fogékony gondolkodók, kutatók számára – akik ez idáig hiányoltak egy átfogó Pascal-értelmezést magyar nyelven –, de történeti érzékenyséű matematikusok, természettudósok is találnak benne fontos adalékokat diszciplinájuk történetéhez, a teológusokról nem is beszélve, akiknek diszciplinája *ab ovo* történeti jellegű, és a XVII. század az első voltaképpeni ateisták megjelenésével, a később szekularizációnak keresztelt folyamat megindulásával különleges jelentőségű történeti korszak.

Pavlovits Tamás köte te párját ritkító a maga nemében, mert – a francia nyelvterületen kívül – Pascal inkább zavart kelt tevékenységi területeinek szerteágazó sokféleségével, s nem sokan kísérleteznek munkásságának egységes megragadásával. Hiszen matematikai és fizikai munkássága annak a filozófiafelfogásnak a kibontakozását segítette elő, amely meglehetősen gyanakvással tekint arra az irodalmias, aforisztikus filozofálásra, amelynek egyik legszebb példája épp Pascal *Gondolatok* című munkája: ebben mai értelemben vett tudományos munkáinak tanulságait teológiai, krisztológiai állásfoglalásának igazolásában igyekszik felhasználni. S akkor még nem is beszéltünk az olyan ötletekről, mint az omnibuszközlekedés megalapítása Párizsban. Német nyelven ismerek hasonló jellegű vállalkozást, Wilhelm Schmidt-Biggemann kötetét (*Blaise Pascal*. Beck, München, 1999.), ám ebben a kötetben a matematikai írásokról matematika-történész, Herbert Breger ír. Pavlovits

munkája ezzel szemben monográfia a szó teljes értelmében: egyetlen szerző, egyetlen egységes nézőpontból rekonstruálja Pascal egész életművét, a matematikai, a fizikai, a polemikus és az apologetikus írásokat, amelyeket az egységes és konzekvens életút kifejeződéseként mutat be. Ha történetesen nem követtem volna figyelemmel Pavlovits gondolkodásának kibontakozását párizsi doktorandusz éveitől kezdve, akkor is nagy összegben fogadhattam volna rá, hogy e filozófiafelfogás francia gyökerű. „Alapvető tézisé” a következőképp fogalmazza meg: „Pascal gondolkodását az utolsó művében is következetesség, egzaktság és racionális koherencia jellemzi, amit azonban a *Gondolatok* töredékességéből és aforisztikus jellegéből kifolyólag nem könnyű feltárni. Alaposabb értelmezéssel a *Gondolatokban* is kimutatható tehát egy koherensen felépített racionális rend, amely mindazonáltal határozottan különbözik a matematikán alapuló descartes-i racionalitástól. A *Gondolatok* racionális rendje olyan jellegű, hogy helyet hagy a nem racionális eredetű vallási tapasztalatnak, oly módon, hogy e tapasztalatot a valóság koherens értelmezésének alapjává teszi. E feltételezés alátámasztását kísérelem meg tehát.” (9. old.)

Azért idéztem hosszabban ezt a megfogalmazást, mert megtalálhatók benne a monográfia Pascal-értelmezésének vezérszavai: „következetesség, egzaktság és racionális koherencia”, rend, „nem racionális eredetű vallási tapasztalat”. Pavlovits egyfelől historikus egzaktásra törekszik, másfelől következetes racionális rendet mutat fel, amely legalább annyira következik saját, következetesen racionális személységéből, mint a tárgyára vonatkozó történeti tényekből, s így a kötet monográfia abban az értelemben is, hogy igen termékeny „horizont-összeolvadás” történik a szerzői szubjektum és az objektívált pascali szubjektum között. A későbbiekben utalok még erre, de már most leszögezem, hogy Pavlovits Tamás korunk fontos janzenista gondolkodójának tekinthető abban az értelemben, amelyben Lipsius a XVI–XVII. század fontos sztoikus gondolkodója volt: az ilyen típusú történész racionális koherenciát csi-

kar ki a tényekből ott is, ahol annak a felszínen csak kevés nyoma van. A „rend” persze nem csupán Pavlovits vezérszava, hanem Pascalé is: a különböző „rendek” sémájának ráhelyezése a valóságra kulcsmozzanat az egész életműben – ezt különösen a kötetnek a *Gondolatok* argumentatív felépítéséről szóló, záró fejezete emeli ki nagy nyomatékkal. A vallási tapasztalatot pedig azért hangsúlyozom külön is, mert itt valóban tűz és víz egyeztetésének kísérlete zajlik: Descartes álmait joggal tekintjük egy *nem* vallási tapasztalat utólagos vallási értelmezésének, amely önmagában Descartes-nak, a racionális rendteremtő elmének a műve. Pascal megtérésélményei viszont valódi vallási tapasztalatok, amennyire ennek megítélése emberileg egyáltalán lehetséges, és a Pavlovits által rekonstruált pascali kísérlet éppenséggel arra irányult, hogy egy eredendően már csodagyermekségtől fogva hiperracionális elme minden rendelkezésére álló eszközzel *rendezze* el azt, ami ugyannerre az elmére minden véges, emberi racionalitástól függetlenül *adódo* alaptapasztalatként nyomja rá bélyegét. Ez lesz majd az apológia – ám odáig nagy értelmezői utat kell bejárunk a szerzővel.

Madártávlatból közelítve a könyvhöz (s eltekintve a számomra inkább elrettentő, mint vonzó halotti maszktól a borítón), hadd emeljem ki, milyen pedagógiai tudatossággal építette fel Pavlovits Tamás a kötetet: mivel tudatában van annak, hogy a könyvet befogadó olvasó előtt csaknem akkora nehézségek tornyosulnak, mint a könyvet író szerző előtt, az egymást követő fejezetek fokozatosan mélyítik el, miközben előre- s hátrautalások fűzik össze a mondandót. Formálisan nem igazán szerencsés ugyan, ha az *Eletrajz* című első részt egyedül a *Pascal élete* alrész alkotja, de tartalmilag ebben a részben már megkapjuk az első, vázlatos áttekintést arról, hogyan jelent egyszerre filozófiai értelemben vett kibontakozást is az események időbeli kifejlése. Mint a szerző jelzi is, részletesebben itt inkább csak azokról az írásokról olvashatunk, amelyek később nem vizsgál meg saját jogon is, ám mégis arányos áttekintést kapunk a pascali gondolkodásmód kialakulásáról. A második rész tár-

gya a pascali „természettudomány”, amelyet a szerző tudatosan nevez így, anakronisztikusan, s jegyzetben érvel a matematika ide kapcsolása mellett. De bárhogy áll is a dolog a természettudományokkal, Pavlovits mindenesetre igen alaposan tanulmányozta a matematikának és a fizikának Pascal által munkába vett részkérdéseit, és még a – hozzá hasonlóan – laikus olvasók számára is érthetően mutatja be a pascali gondolatmeneteket, viszonyukat a kortárs matematikusok elgondolásaihoz, miközben rendszeresen előre utal, fel-felillantva egyes teoreimák jelentőségét a későbbi, teológiai-apologetikai törekvések szempontjából. Külön hangsúlyozandó, hogy a Pascal által a fő kérdések tárgyalásmódját tekintve jól érzékelhetően rokonszenvező szerző nem hallgat el olyan mozzanatok, amelyek adott esetben kevésbé jó fényben tüntetik fel a szerzőt. Amikor például arról van szó, hogy nem csupán nem valószínű, de voltaképp teljesen kizárható, hogy Pascal elvégezte volna azoknak a fizikai kísérleteknek jelentős részét, amelyekről beszámol, s amelyekre experimentális módszert építi, korrekt módon megismerjük a „vád” érveit, hogy aztán mérlegeljük őket a kor általános gyakorlatának fényében, amelyek – még Galileit sem kivéve – nem nagyon térnek el a pascaltól. A *Fizika* alrészben belül külön fejezetek foglalják a „természettudományos” írásk módzertani és más teoretikus előfeltevéseivel, például „lételméletiekkel” (a kifejezést nem tartom szerencsésnek, mert nemigen honosodott meg a magyar filozófiai műnyelvben; de még az „ontológiát” is inkább elkerülendőnek gondolom anakronizmus volta miatt; a korban „metafizikáról” vagy „első filozófiáról” volt szokás beszélni, s ezek bármelyike magyarul is alkalmas kifejezés).

A harmadik rész (*Teológia*) foglalja magába a IV. és az V. alrész, Pascal polemikus teológiai írásainak elemzését, amelyek egyrészt a jezsuiták morálteológiai kazuisztikája és a vele szorosan összefüggő kegyelemtan, valamint a kálvinista kegyelemtan ellen, a janzenista Augustinus-értelmezésen alapuló középút megtalálása érdekében íródtak. Végül a záró, negyedik részben (*Apológia*) esik szó – mint várható – a *Gondolatok* rövi-

dítésű címen megjelentetett kötet kiadástechnikai hányattatásairól és argumentációjáról. A kötet felépítését dicséri, hogy mire idáig eljutunk, már szinte úgy érezzük, nem is valami újat olvasunk, hanem a korábban előkészített mozaikdarabokat illesztjük a helyükre. Ehhez a benyomáshoz persze hozzájárul az is, hogy manapság kétségkívül a *Gondolatok* a legtöbbet olvasott Pascal-mű, tehát önmagában is ismertebb, mint mondjuk a „kerékiv” (*ciklois*) matematikai problémáit tárgyaló *Amos Dettonville levelei*.

Nem érdektelen egy pillantást vetni arra, hogyan láttatja a szerző a pascali gondolkodás filozófiai kibontakozását. Számomra teljesen plauzibilisnek tűnik, hogy e kibontakozás – bár ha jól meggondoljuk, voltaképp inkább bonyolódásról kellene beszélni – kiindulópontján még két, egymástól szigorúan elkülönített tudásterületet tételez nem is annyira maga Pascal, mint inkább a Pascal család tagjai: a matematika s a vele összefüggő „tudományos” és „technikai” kérdések körét és a vallás tereumát. A kettő között nincs átjárás, az első a természetes ész, a második a hit, a bibliai kinyilatkoztatáson alapuló ész illetékességi terület (nem rokonszenvezem azzal, hogy Pavlovits Tamás a *raison* szót „értelme-ként” adja vissza, miközben a bevett gyakorlatban a megismerési képességként felfogott *ratio-raison* [s később *Vernunft*] magyar megfelelője az „ész”, és az *intellectus-intellecte* [később *Verstand*] magyar megfelelője az „értelme”). A szigorú elválasztást a szerző atyai hatásnak tekinti, s kétségtelennek tűnik, hogy eleinte meglehetősen összhang uralkodhatott a családban (később több minden összegabalyodott), hisz Blaise matematikai zsenialitását az apja révén előtte is megnyíló Mersenne-körben mutatta be, számológépét pedig egyenesen apja adóügyi munkája megkönnyítésére konstruálta. Pavlovits „fideizmusnak” nevezi ezt az álláspontot – én ezt kissé túlzónak érzem, mert mintha a kifejezésben benne rejlene a világi tudás megvetése is, ami Pascalra éppenséggel nem jellemző, de ez nem lényegi kérdés. Ami lényeges, az Pascal törekvése a szigo-

rú kettősség feloldására, vagyis a természetes ész bevonására a keresztény hit fő kérdéseinek megválaszolásába. Voltaképp e törekvés kibontakozása alkotja Pascal életútját a Pavlovits-féle értelmezés szerint: az *Előszó az úrról szóló tanulmányhoz* című írásban nevezetes módon még elkülöníti egymástól az alapvetően az észre és az alapvetően a tekintélyre épülő tudásfajtákat, de a *Vidéki levelek* már azt a tanulási folyamatot jelzik, amelynek során a matematikus és fizikus Pascaltól, aki egyébként mélyen hívő katolikus is, Arnauld-val s Nicolel-lal együttműködve a teoretikus ész és a vallás nagy kérdéseinek vizsgálatában alkalmazó filozófus lesz. Ám mivel ennek az észnek természetéhez tartozik a pozitivitásra, a koherens rendre törekvés, nem nagyon elégedhet meg a polemikus használatlaltal. Az *Írásk a kegyelemről* és a *Geometriai gondolkodás* – a lelki vezetőjével, De Sacyval Epiktétoszról s Montaigne-ről folytatott és lejegyzett, vagy eleve írásban folytatott beszélgetés – annak az útnak egymást követő állomásai, amelynek végén eljut e pozitív programhoz, amely az *Apológia* címet kapja. Az „apológia” tehát ebben a kontextusban azt a vállalkozást jelenti, amelyben Pascal anélkül próbálja meg áthidalni a szakadékokat a természetes észismeret és a történeti kinyilatkoztatáson alapuló, hit-szerű ismeret között, hogy magát a szakadékokat eliminálná. Ezt azért fontos leszögezni, mert ettől a kortól kezdve – amellyel mint tágabb kontextussal kapcsolatban a szerző talán túl sok ismeret meglétét előfeltételezi olvasójában – a „kinyilatkoztatás” terminus jelentése meglehetősen tág határok között kezd mozogni, és jelölheti a természetes ész által a természetben feltárt törvényszerűségeket, beleértve saját természetünket is. Pascal azonban nem él ezzel a fogással, hanem úgy próbál a természetes ész révén hermeneutikai módszert találni a Biblia értelmezésére, hogy az ne szüntesse meg a kétfajta ész, tudás különállását. Ez a pascali apologia programja és tétje, ennek elemzésébe torkollik Pavlovits könyve is, amikor a *Gondolatok* elemzéséhez érkezik. Számomra rokonszenves önkorlatózással itt épp annyit mond csak el a

műről, amennyi az egész kötet gondolati ívének arányos lezárásához szükséges. Maga is utal a terjedelmi korlátokra, de e nélkül is világossá válik az olvasóban, hogy könnyvni mondanivalója van a *Gondolatokról*, amelynek szövegét egyébként saját, készülő új fordításában idézi (e fordítások szakmailag korrektek, stilisztikailag szintem még csiszolandók). Mint ahogyan a polemikus teológiai írások nagy része is az általa szerkesztett és jelentős részben fordított kötetből való (hadd ragadjam meg az alkalmat, hogy jelezzem: nevem tévedésből szerepel szerkesztőként, csak sorozatszerkesztőként gondoztam a kötetet). Egyáltalán nem kérdéses tehát, hogy a magyar nyelvű filozófiai kutatások Pascal-képünk árajzolásáért és elmélyítéséért igen sokat köszönhetnek neki.

A kötet nyelvezete a maga felesleges díszeket kerülő szigorúságában illik a tárgyához. Pavlovits célratoróen fogalmaz, felesleges kitérők nélkül, de szinte mindent elmond, ami egy ilyen kötet keretei közt elmondható s elmondandó. Két hiányosságot szükséges megemlíteni. Az egyik szinte teljesen érthetetlen, már-már freudi lapszust sejtet. Nemcsak a mi Pascal-képünket, a magyar Pascal-recepciót határozta meg Lucien Goldmann 1955-ös nagy monográfiája (magyarul: *A rejtőzködő isten*. Gondolat, Bp., 1977.), ám a miénket sokkal inkább – abból következően, hogy Leszek Kołakowski janzenizmus-könyvének megjelenése (*Isten nem adósunk semmivel: néhány megjegyzés Pascal hitéről és a janzenizmusról*. Európa, Bp., 2000.) előtt több évtizeden keresztül egyedül ez a nagyobb volumenű Pascal-értelmezés volt hozzáférhető, amelynek ráadásul a címe is azt a rejtőzködő Istent invokálja, amelyet Pavlovits is hangsúlyoz a pascali apológia ismertetésekor. Természetesen tudom, mennyire félreértettnek találja a szerző Goldmann kantizáló Pascal-képét. Ennek ellenére nem lett volna szabad tanácsalanságban hagyni az olvasót, aki még a bibliográfiában sem találkozik Goldmann nevével, míg mondjuk az amatőr filozófus Attali könyvével igen. A bibliográfiából egyébként még egy tételt hiányolok, de ez inkább személyes

hiányérzet. Pavlovits Tamás később és máshol szocializálódott filozófus-sá, mint e sorok írója, nem ismerhette tehát az Ancsel Éva és Tengelyi László köréhez tartozó, tragikusan fiatalon elhunyt Pascal-kutatót, Kardos Istvánt. Az ő egyetlen megjelent írása (A rejtőzködő Pascal. *Világosság*, 22. [1981], 202–211. old.) olyan pálya ígérete volt, amely Pavlovits Tamás számára is sok lehetőséget kínált volna az értő együtt filozofálásra.

Amit viszont másodsorban nagyon is hiányolok, az a tágabb kontextus meghatározóbb jelenléte. Filozófiailag nagyon tanulságos lett volna összevetni azt, ahogyan Pascal próbálta összeegyeztetni matematikai-fizikai művekben kimagasló, természetes eszét a hitének alapul szolgáló lelki képességekkel, legalább azzal, ahogyan kanonikus filozófussá lett kortársai tették – mint Descartes, Hobbes, Spinoza, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Közelebb maradva azonban Pascalhoz, az a kérdés is fölmerül, hogyan gondolkodott e kérdésekről Mersenne köre vagy Antoine Arnauld és Pierre Nicole, akik mint vezető janzenista teológusok igen sokat tettek Pascal teológiai műveltségének kialakításáért. Vajon mindenben egy véleményen voltak-e vele? S ha már a teológiát szóba hoztam: amennyire kontúros és árnyalt a Pascal elgondolásairól alkotott kép, annyira elnagyolt a vitapartnereinek jellemzése. Olykor szinte kényelmetlenül érzi magát az olvasó, mert úgy látszik, mintha Molina és a jezsuiták álláspontja teljesen monolit egység volna, és így együttesen alapvetően az immoralitás morálteológiai felmentését szolgálná. Gyanítom, hogy ez nem egészen volt így, hiszen a kortárs jezsuiták között olyan formátumú tudós teológus egyéniségek is voltak, mint mondjuk Pázmány Péter vagy Athanasius Kircher. Ugyanez mondható el a kálvinista kegyelemtanról is. Pascal szemüvegén keresztül látjuk e vitapartnereket, szinte már nem is értjük, hogyan is képviselhetek a janzenistákéitól eltérő nézeteket. Pascal így kissé légüres térben jelenik meg, kicsit emlékeztetve a régebbi tudomány- és filozófiatörténet-írás hagiográfián iskolázott életrajzaira.

Talán szerencsés lett volna, ha célzottan ugyan, de némileg több és mélyebb összevetésre kerül sor Pascal és filozófus kortársai között. Mert például kifejezetten érdekelné a szerző véleménye arról, hogy amikor Descartes az *Elmélkedések* egyik előszavában, a Sorbonne teológiai doktoraihoz írt – a kötetben is említett – levélben a filozófiai megalapozás és a keresztény hit viszonyáról gondolkodik, akkor nem azért veti-e el körkörsége okán a hívó filozófus filozófiát megalapozó hivatkozását a *hívők számára* szent iratokra, s nem azért helyezkedik-e az észnek Isten által az emberbe *mint emberbe* belé helyezett, önmegalapozásra való képességének álláspontjára, mert zsákutcának tartja az apológiai filozofálásnak még azt a módszertanilag nagyon tudatos változatát is, amely végül a *Gondolatokban* körvonalazódik? Persze nem extenzív összehasonlítást hiányolok egyik említett esetben sem, hanem néhány jól elhelyezett mondatot az egész könyv lényegre törő megfogalmazásainak modorában. E nélkül úgy tűnik, mintha a szerző azonosulna Pascallal – akinek gondolatmenetei olykor stílusosan sem válnak el elég határozottan a szerzőitől –, és mintha csakugyan az igazság birtokosának tekintené őt, mint egy-két megfogalmazás sugallja.

BOROS GÁBOR

Köllő János: A pálya szélén

ISKOLÁZATLAN
MUNKANÉLKÜLIEK
A POSZTSZOCIALISTA GAZDASÁGBAN

Osiris Kiadó, Bp., 2009. 245 old., 2980 Ft

Ha a diplomások bérhozárait vagy a diplomások foglalkoztatottsági esélyeit a legfeljebb szakmunkásképzőt végzettek megfelelő adataihoz viszonyítjuk, akkor az OECD-országok közül Magyarországon a leggyorsabb a diplomák megtérülési ideje (vö. *Education at a glance*. OECD, Paris, 2010.). Ezt a közhelyszámba menő mondatot sokszor elmondjuk, amikor a diplomák értékéről és a társadal-